

Faiq Ələkbərli

AMEA Fəlsəfə
Institutunun
aparıcı elmi işçisi,
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

II Yazı

Hazırda Türkiyə Cümhuriyyəti Türk Dünyasının sözün həqiqi mənasında aparıcı dövləti olub dünyanın da super güclərindən biri olmaq istəyirsə, hədəfini dörd mərhələdən ibarət olaraq müəyyənləşdirməlidir:

1) Türkiyə daxilində İslamı və türklük ideyaları dəqiqləşməli; 2) Müsəlman və qeyri-müsəlman Türk Dünyasına hesablanmış hədəflər müəyyənləşməli; 3) İslam dünyasındakı hədəflər bəllirlənməli; 4) Dünyanın hansı simada super güclərindən biri olmaq istəyi konkretləşməli. Biz eyni sözləri Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan, Azərbaycan haqqında da deyə bilərik. Ancaq bu günün gerçəkliyi daha çox Türkiyənin üzərində dayanmışdır. Təbii ki, bu günün Qazaxıstanı da sabah Orta Asiya və Qafqazda güclü bir dövlətə çevrildiyi halda, təxminən 20-30 ildən sonra Türk dünyasının, ardınca da İslam dünyasının da lideri ola bilər. Yaxud da iki əsr bundan öncə (1828-ci il) bir hissəsi çar Rusiyası tərəfindən işğal olunan və yenidən müstəqilliyini qazanan Quzey Azərbaycan, digər hissəsi isə bir əsr bundan öncə sözdə "İran İslam Cümhuriyyəti" adlanan molla-fars rejiminin hakimiyyəti altında qalan Güney Azərbaycan olacağı təqdirdə Türk dünyasının və İslam dünyasının lider dövləti olmaq gücündədir.

Ancaq bu gün Türkiyənin özü də müsəlman türklər olaraq təkbaşına İslam dünyasının yenedən mərkəzi olmaqda çətinlik çəkir. Çünki Osmanlı yerinə qurulan Türkiyə Cümhuriyyətinin (1923) İslam dünyasının, Türk dünyasının belə öncülü olması məsələsində doğru yol xəritəsi ciza bilməmişdir, ya da belə bir yolu cızmağa imkan verməyən iç və xarici qüvvələr olmuşdur. Bu baxımdan təxminən son bir əsrdə Türkiyənin digər Türk-İslam xalqlarıyla istənilən münasibətləri qura bilməməsi təsadüfi deyildir. Osmanlı İslam dünyasından, Türkiyəni isə Türk dünyasından uzaqlaşdırılması üçün antitürk qüvvələr nə lazımdırsa etməyə çalışmışlar. Hələ, antitürk qüvvələr 1920-ci illərdə Türkiyə türklərinə yalnız Cümhuriyyət daxilində türkcülük və islamçılıqla məşğul ola biləcəklərini açıqca ifadə etmişlər. Bunun nəticəsi olaraq da Atatürklər, Ziya Gökalplar, Xəlida Ədib Adıvarlar Turançılıq məfkurəsi-

ni Türkiyəçiliklə məhdudlaşdırmaq zorunda qalıblar. Xüsusilə, 1923-cü ildə yazdığı "Türkcülüğün əsasları" kitabında Ziya Gökalp Türkcülük (Türk Birliyi) və Turan ülküsünü yenedən dəyərləndirmişdir. Ziya Gökalp yazırdı ki, artıq Türkiyə üçün utopik türkcülük, turançılıq deyil, real olaraq Türkiyəçilik önəmlidir. Ona görə, Türkcülük-oğuzçuluq və Turançılıq isə bütün Türklərin gələcək idealları idi (Gökalp, 1991:38).

Əslində bütün bunları Gökalpın Türk birliyi, Turançılıq ideyasından vaz keçməsi kimi anlaşılmı qətiyyətlə doğru deyildir. Bütün ruhu və varlığıyla Turan ülküsünə bağlı olan Gökalp, Türkiyə Cümhuriyyətinin

yətçiliyi, İslamçılığa isə Sami dinçiliyi mövqeyindən yanaşmaqdan əl çəkməli. Hər halda, biz belə hesab edirik ki, Qərb (ingilis, fransız, alman və b.) milliyyətçiliyi Türk milliyyətçiliyini, Sami-Yəhidi dinçiliyi isə İslamçılığı olduğu kimi ifadə etmir. Ona görə də, Türk-İslam dünyası məsələləri adına hər iki məsələnin ciddi şəkildə izahlarına ehtiyac vardır.

Bu gün Türk-İslam məfkurəli birlikdən bəhs ediriksə, ilk növbədə Türk xalqlarının burada maraqları nəzərə alınmalıdır. Əgər bu gün dünyada 7 müstəqil Türk dövləti varsa, onların hamısı da müsəlman ölkələridirsə, o zaman türklüyün və İslamın bir-birini tamamladı-

yeti"nin, "Qərb fəlsəfəsi"nin, "Qərb demokratiyası"nın gözü ilə görməyə, anlamağa və yaşamağa başlamışıq. Bizim şüurumuza zor-xoş yeridiblər ki, dünyanı yalnız "demokratik və sivil Qərb"dən idarə etmək mümkündür, çünki yalnız onlar buna qadir və layiqlər. Maraqlıdır ki, biz Türk dünyasının insanları bunu vaxtilə şüurumuza yeridənlərə də, bu gün yeritməyə davam edənlərə də az qala büt kimi sitayiş edirik. Biz də o fikrə qatılıraq ki, inkişaf yolunu tutan, ayaq üstə qalmaq istəyən hər hansı toplum tərəqqi dövrünü yaşayan millətin mədəniyyətindən yararlanabilir. Bu Avropa da, Asiya da, Amerika da ola bilər. Əgər on-

rında əsasən türklərə yenilən Xristian-Qərb dünyasının, amma düşüncə dünyasında Türkləri yenməsi onlar üçün böyük bir qələbə idi. Halbuki vaxtilə böyük turançı ideoloq Əli bəy Hüseynzadə yazırdı ki, bir türkün avropalaşması artıq onun türklükdən uzaqlaşması, deməkdir: "Türkün irtidat edib firəngləşməsi, firənglərin ya mürtədlerin tərəqqisi deməkdir, yoxsa türk, ya müsəlman tərəqqisi demək deyildir!" (Hüseynzadə, 2007:35). Gökalp da "Türk mədəniyyəti tarixi" əsərində yazırdı ki, vaxtilə Çin mədəniyyətini mənimsəyən türklər bunun nəticəsində məhv olmaqla üzbeüz qalmış, bundan qurtulmaq üçün başqa torpaq-

Türk birliyinin fəlsəfi-ideoloji mahiyyəti və türk dövlətləri təşkilatı

tək müstəqil bir dövlət olaraq mövcudluğu naminə türkcülük fikirlərində bəzi dəyişikliklər etmişdir. Aşağı-yuxarı bu proses Türkiyənin dövlət siyasəti olaraq 20-ci əsrin sonlarına qədər davam etmiş, hətta, son zamanlara qədər Türkiyənin dövlət başçıları, bir çox bilginləri Türkiyəçilikdən qurtula bilməmişlər. Yalnız 1960-cı illərdən başlayaraq Alparslan Türkeş yenedən bütün türklər üçün keçerli olan Türk birliyini irəli sürmüşdür ki, onun bu Türk birliyi ideyası da Türk-İslam məfkurəsinə əsaslanmışdır (Türkeş, 1980; 30-31).

Bu baxımdan hazırda diqqət etməli olduğumuz əsas məsələ yalnız müəyyən bir dinin daşıyıcısı olan millətin, həmin dinə tapınmış olan digər xalqlarla birlikdə mövcud problemləri və onun həlli yollarını düşünməsi deyil, eyni zamanda dini həssaslıqlarını qorumaqla yanaşı digər ideyalara (dini, ya da siyasi-ideoloji) tapınan daxiləki soydaşlarıyla da bir və ya başqa məsələlərin həllində bir araya gələ bilməsidir. Bir toplum daxilində dini birlik inam və inanc birliyidirsə, milli birlik isə milli qədr və milli dövlət yaratmaq, inkişaf etdirmək, yaşatmaq yoludur. Bu məsələnin çox sadə həll yolu var. Belə ki, milliyyətçiliyimizə Qərb milliyyəti

ğini düşünə bilərik. Ancaq bütün hallarda 7 Türk dövlətinin birliyi birinci türklüklərinə, ikinci müsəlmanlıqlarına əsaslanmalıdır. Çünki milli birlik qədrimiz, dini birlik seçimimiz olduğu üçün burada öncüllük Türklük qədrimiz olmalıdır.

İkinci istiqamət Türk birliyini daha çox Qərbə, Avopaya in-

ların inkişafında müsbət cəhətlər varsa bu hökmən dəyərləndirilməlidir. Ancaq burada önəmli olan kənar toplumların ideyalarından yalnız yararlanmaq olmalıdır, onları yamsılamaq yox. Yeni toplumun inkişafının nüvəsində öz düşüncəsi, öz fəlsəfəsi önəmli olmalıdır.

lara köç etməli olmuşlar: "Türklər nə zaman milli kəltürə önəm verməyərək yabançı kəltürə önəm verməyə başlasın, öz millətlərini bəyənməyib başqa millətlərin təqlidçisi və taparcasına sevəni olmuşlarsa, belə bir köç fəlakətinə uğramışlardır" (Gökalp, 2013; 73).

Qərblilər rusları nə qədər sevməsələr də, amma ən azı xristian olduqları üçün dünya hökmranlığını onlarla paylaşmaqdan son dərəcədə rahatsız deyillər. Bunu, 20-ci əsrdə baş verənlər, bu gün də davam edən açıq şəkildə ortaya qoyur. Bəlkə də, bu sözləri budist çinlilərə də aid etmək olar. Amma iş türklərə, özəlliklə müsəlman türklərə gəlməyə vaxtı çatmışdır. Qərblilər dünyanı türklərlə paylaşmaq istəyirlər. Burada da iki önəmli faktor var: 1) İslam dini; 2) Türklər. Xristian-Qərb dünyası üçün ikisi də qəbul ediləməzdir. Onlar üçün İslam dünyası fərqli bir sivilizasiya, türklər də həmin sivilizasiyanın öncülləridir. Bu iki amil bir-birini tamamladıqları üçün "qərblilər" onu yaxına buraxmaq istəyirlər. Ancaq yalnız istəməklə iş bitmir. "Qərblilər" onlar üçün təhlükə mənbəyi olan İslamı və Türklük məfkurəsini bir-bi-

Bu gün Türk-İslam məfkurəli birlikdən bəhs ediriksə, ilk növbədə Türk xalqlarının burada maraqları nəzərə alınmalıdır. Əgər bu gün dünyada 7 müstəqil Türk dövləti varsa, onların hamısı da müsəlman ölkələridirsə, o zaman türklüyün və İslamın bir-birini tamamladığını düşünə bilərik. Ancaq bütün hallarda 7 Türk dövlətinin birliyi birinci türklüklərinə, ikinci müsəlmanlıqlarına əsaslanmalıdır. Çünki milli birlik qədrimiz, dini birlik seçimimiz olduğu üçün burada öncüllük Türklük qədrimiz olmalıdır...

teqrasiya şəkilində görələrin baxışlarını ehtiva edir. Son iki əsrdə "Qərb mədəniyyəti", "Qərb milliyyətçiliyi", "Qərb demokratiyası" yenedən bərpa etmək istədiyimiz Türklük ruhumuzu zədələməklə, yaralamaqla qalmamış, onların yerinə bizlərə öz ideyalarını (praqmatizm, marksizm, həyat fəlsəfəsi, freydizm, ekzistensializm vəb.) aşılamışdır. Bizlər də bu yad ideyalara qapılıraq istənilən məsələyə "Qərb mədəniyyəti

Bu anlamda Qərb ziyalıların 1923-cü ildən sonrakı Türkiyə haqqındakı fikirləri ilk baxışda Türk milləti üçün xoş təsir bağışlasa da (Toynbee, 2011:62), əslində onları zorla "Qərb"ə yönəltmə və "Qərb"i daima ideal görmə istəyi var (Fukuyama, 2014:302). Çünki vaxtilə dünyaya meydan oxuyan türklər "Qərb"ə üz tutmaqdan başqa çarə görmürdülərsə, bu "qərblilər"ə böyük bir uğur idi. Bu anlamda hər b savaşa-

rından ayırmağa da çalışırlar. Çünki "Qərb" aydınlarının əksəriyyətinin fikrincə, dünyanın tamamının qərbləşəcəyi təqdirdə global problemlər həll edilə bilər ki, amma bu gün dünyanın qərbləşdirilməsi prosesində əsas əngəllərdən biri müsəlman türklərdir. Başqa sözlə, yalnız İslam dini intellektual ruh, Türklük isə insanlıq dəyəriylə bir güc olaraq "Qərb sivilizasiyası"na alternativ olmaq gücündədir.